

Marknaden, stämningen och förnuftet

JAG HAR BARN FÖDDA 1994, 1995 och 2021. Själv är jag född 1963 och kommer om tjugo år sannolikt inte att vara yrkesverksam i någon större utsträckning. Denna enkla observation ger ett ovanligt men nyttigt perspektiv på ekonomiska beslut: vissa av de beslut vars konsekvenser redan är synliga i dag kommer fullt ut att bäras av kommande generationer, medan dagens beslutsfattare, investerare och väljare ofta saknar både incitament och horisont att väga in dem.

Samtidigt befinner sig de globala finansmarknaderna i ett tillstånd av till synes stabil optimism. Aktieindex ligger högt, kapital flödar, riskpremier förblir måttliga. Detta sker trots att realvärlden präglas av geopolitiska spänningar, demografiska förskjutningar, teknologiska språng, klimatförändring och politisk fragmentering. Paradoxen är slående: aldrig har omvärlden förändrats snabbare, och sällan har marknadssignaler varit så oberörda.

Nationalekonomins klassiska antagande om rationella aktörer har länge kompletterats av insikter om flockbeteende och masspsykologi. Redan hos Adam Smith finns förståelsen för att marknader drivs av känslor lika mycket som av kalkyl, medan

Kaj Arnö är före detta kolumnist i Affärsmagasinet Forum, styrelseordförande i MariaDB Foundation och bosatt i München.

Immanuel Kant betonar förnuftet som ett moraliskt ansvar snarare än en automatisk reflex. Ändå tenderar vi att behandla rationellt omdöme som norm, trots att empiriska observationer gång på gång visar motsatsen.

I DENNA TEXT INTRODUCERAR jag begreppet *irrationalisering* för att beskriva en bred samhällelig process där obekväma men relevanta premisser systematiskt bortträngs ur beslutsfattande, trots att informationen är känd och tillgänglig. Irrationalisering är inte okunnighet, utan en aktiv förenkling av verkligheten i syfte att undvika kognitiv, politisk eller social friktion. En kollektiv förträngning av obekväma sanningar pågår.

Denna process tar sig flera uttryck, men mekanismen är gemensam. Geopolitiskt ser vi ett fortsatt ekonomiskt beroende av instabila eller auktoritära regimer utan motsvarande redundans i försörjningskedjor.

Industripolitiskt bevittnar vi hur traditionell europeisk tillverkningsindustri försvagas, medan förmenta framtidssektorer subventioneras utan tydliga mått på långsiktig produktivitet. Ideologiskt ersätts materiella lösningar allt oftare av symbolhandling, vilket dämpar konflikt på kort sikt men förskjuter kostnader framåt i tiden.

På samhällsnivå förstärker individualisering och ålderssegregering informationsbubblor där grupper rör sig allt längre från gemensamma referensramar. Språket spelar här en central roll: när begrepp förlorar precision försvagas även analysförmågan. En ekonomi som inte längre korrekt kan benämna sina problem får svårt att hantera dem.

GEORG HENRIK VON WRIGHT har påpekat att rationellt handlande förutsätter inte bara information, utan begreppslig klarhet: att vi vet vad vi talar om när vi fattar beslut. När språket förskjuts från att beskriva verkligheten till att mildra, försköna eller omdirigera den, undergrävs också förnuftet som praktiskt verktyg. Irrationalisering är i detta perspektiv inte ett sammanbrott av kunskap, utan av begreppslig disciplin.

Politiska och kulturella slagord ges benämningar som antyder bredare eller andra syften än de faktiskt tjänar. *Body positivity* betyder inte att man befrämjar sin kropps hälsa

”När språket förskjuts från att beskriva verkligheten till att mildra, försköna eller omdirigera den, undergrävs också förnuftet som praktiskt verktyg.”

eller utseende på ett positivt sätt. Högerextrema partier har fantasifulla namn och nyttjar språket för att styra tanken.

Konsekvensen av denna irrationalisering är en långvarig felallokering av kapital. Investeringar styrs av stämning snarare än bärkraft, risker omvandlas till bakgrundsbrus och justeringar skjuts upp tills de blir diskontinuerliga snarare än gradvisa. Sambandet mellan ekonomiska indikatorer och real ekonomisk motståndskraft försvagas, utan att detta omedelbart avspeglas i marknadspriser.

ARTIFICIELL INTELLIGENS erbjuder här inte en frälsning, men ett metodstöd. Som analysverktyg kan den konsekvent hålla fast vid explicita premisser och synliggöra konsekvenser som mänskliga beslutsfattare tenderar att tränga undan. Värdet ligger inte i prognosen, utan i disciplinen: att obekväma antaganden inte glöms bort för att de är politiskt eller psykologiskt kostsamma. Att aktören som formulerar prompten till AI väjer bort från irrationaliseringen och ställer klarsynta frågor.

Marknader kan ignorera verkligheten under lång tid. Historien visar att de också kan göra det med stor övertygelse. Men de kan inte göra det för alltid. När förnuftet väl återvänder sker det sällan mjukt. För den generation som redan är på väg in i ekonomin, liksom för dem som snart lämnar den, vore det klokt att ta irrationaliseringen på allvar innan den möjligen brutala korrekturen tar vid.

En sann *homo oeconomicus* förutsätter, som Georg Henrik von Wright betonade, inte maximal information utan gott omdöme: förmågan att väga premisser mot konsekvenser även när detta är obekvämt. När denna förmåga urholkas på samhällsnivå ersätts förnuftet av stämning, och rationaliteten blir ritual snarare än praktik.